

ПОЗИТИВНА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Дашковська О.Р.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
<https://orcid.org/0000-0003-0145-850X>*

Яворський В.О.,

*студент Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Безсонова К.Д.,

*студентка Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Дашковська О.Р., Яворський В.О., Безсонова К.Д. Позитивна юридична відповідальність: загально-теоретична характеристика

У статті проаналізовано поняття «позитивна юридична відповідальність». Встановлено її взаємозв'язок із терміном «відповідальність», розглянуто співвідношення суспільної і юридичної відповідальності. Визначено взаємозв'язок філософського та морального змісту поняття «відповідальність». Наголошено на необхідності визначення юридичної відповідальності через основні цілі та принципи права, практику застосування та тлумачення правового змісту відповідальності.

Окреслено існування позитивного та негативного аспекту юридичної відповідальності у сучасній юридичній науці. Розглянуто позитивний аспект юридичної відповідальності як виду юридичної відповідальності, який є реакцією держави та суспільства на соціально корисне діяння. Визначено основні види правових заохочень.

Розглянуто негативний аспект юридичної відповідальності. Визначено основні підходи до його розуміння. Зазначено, що негативна юридична відповідальність вважається засобом гарантування прав та свобод громадянина.

Визначено, що у механізмі правового регулювання заходи позитивної юридичної відповідальності виступають як засоби соціального контролю за поведінкою учасників суспільних відносин, що забезпечують взаємну узгодженість їх дій. Позитивна юридична відповідальність спрямована на зменшення проявів неправомірної поведінки шляхом стимулювання суб'єктів правовідносин щодо здійснення суспільно корисної поведінки за допомогою різних заохочень та характеризується наступними ознаками: пов'язана з наданням особі додаткових прав; настає за здійснення певної бажаної поведінки; встановлюється у заохочувальних правових нормах; є засобом стимулювання суб'єктів до здійснення правомірних діянь; реалізується добровільно.

Встановлено, що позитивна юридична відповідальність - це добровільна форма реалізації юридичної відповідальності, є юридичним обов'язком суб'єкта відповідальності діяти відповідно до вимог правових норм, що реалізується в його правомірній поведінці.

Ключові слова: соціальна відповідальність, позитивна юридична відповідальність, негативна юридична відповідальність, демократична держава.

Dashkovskaya O.R., Yavorsky V.O., Bezsonova K.D. Positive legal responsibility: general theoretical characteristics

The article analyzes the concept of "positive legal responsibility". Its relationship with the term "responsibility" is established, the ratio of social and legal responsibility is considered. The relationship between the philosophical

and moral meaning of the concept of “responsibility” is defined. Emphasis is placed on the need to define legal liability through the main objectives and principles of law, the practice of application and interpretation of the legal content of liability.

The existence of positive and negative aspects of legal responsibility in modern legal science is outlined. The positive aspect of legal responsibility as a type of legal responsibility, which is a reaction of the state and society to socially useful action, is considered. The main types of legal incentives are identified. The most common signs of positive legal responsibility are outlined.

The negative aspect of legal liability is considered. The basic approaches to its understanding are defined, the basic signs are outlined. It is noted that negative legal liability is considered a means of guaranteeing the rights and freedoms of citizens. It is determined that in the mechanism of legal regulation measures of positive legal responsibility act as means of social control over the behavior of participants in public relations, ensuring mutual coherence of their actions.

Positive legal liability is aimed at reducing the manifestations of illegal behavior by stimulating the subjects of legal relations to implement socially useful behavior through various incentives and is characterized by the following features: associated with the provision of additional rights to the person; occurs for the implementation of certain desired behavior; established in incentive legal norms; is a means of stimulating subjects to commit lawful acts; sold voluntarily.

It is established that positive legal responsibility is a voluntary form of realization of legal responsibility, it is a legal obligation of the subject of responsibility to act according to requirements of legal norms which is realized in its lawful behavior.

Key words: social responsibility, positive legal responsibility, negative legal responsibility, democratic state.

Постановка проблеми. Юридична відповідальність як багатоаспектне правове явище є дієвим елементом правового регулювання суспільних відносин. Історично доведено, що лише заходами негативної юридичної відповідальності неможливо вирішити проблему боротьби з правопорушеннями. Правова політика сучасної України повинна бути спрямована на зміцнення позитивної юридичної відповідальності, виховання законслухняної особистості, подолання правового нігілізму.

Актуальність позитивної юридичної відповідальності пояснюється тим, що докорінні перетворення, що відбуваються в сфері правового регулювання, вимагають переосмислення окремих теоретичних положень, які пов'язані з юридичною відповідальністю. Інститут юридичної відповідальності повинен відповідати критеріям правової держави і міжнародним стандартам захисту прав і свобод людини.

До теперішнього часу в юридичній науці відсутня єдність у поглядах про поняття позитивної юридичної відповідальності, її правову природу і функціональне призначення. Одні вчені розглядають юридичну відповідальність в традиційному аспекті як наслідок правопорушення та обмежують проблему ретроспективним аспектом. Інші вчені розглядають юридичну відповідальність у більш широкому плані: позитивному і негативному.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження взаємозв'язку юридичної та суспільної відповідальності належить таким вченим, як: М.І. Скригонюк, О.І. Іванова та ін. Вивченням різних підходів розуміння юридичної відповідальності займалися такі науковці, як: С. С. Алексеев, Д. І. Бернштейн, С. М. Братусь, О. С. Іоффе, О. О. Кожевніков, М. І. Козюбра, М. А. Краснов, Д. А. Ліпінський, М. С. Малєїн, Н.М. Оніщенко, О. І. Ореховський, П.М. Рабінович, М. Шаргородський, М. Марченко, І. Самошенко, В.В. Середюк та ін.

Метою статті є загальнотеоретичний аналіз природи і призначення позитивної юридичної відповідальності в правовій системі, визначення структури та функцій позитивної юридичної відповідальності

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній літературі та працях зарубіжних дослідників поняття юридичної відповідальності інтерпретується по-різному. В українських тлумачних словниках «відповідальність» визначають як «здатність особи чи колективу не тільки усвідомлено вибирати дії, способи поведінки і життя, а й оцінювати їх під кутом зору їхніх наслідків» [1, с.21]. У «Тлумачному словнику живої великоруської мови» В.І. Даля відповідальність інтерпретується як «обов'язок відповідати за щось» [2, с.717-718]. В англійській мові досить авторитетний Оксфордський тлумачний словник визначає «відповідальність» як «здатність зробити щось без чужої підказки або наказу, те, за що відповідає особа» [3].

Варто наголосити на тому, що сам термін «відповідальність» досліджується не тільки з точки зору права, а й філософії, соціології, психології тощо. На думку М. Скригонюка, феномен відповідальності об'єднує не тільки юридичний, а й моральний та політичний види покладених на особу або взятих особою обов'язків відповідальності за вчинене діяння у певній сфері суспільних відносин.

У сучасній юридичній літературі визнано два аспекти розуміння юридичної відповідальності: негативний (ретроспективний), що передбачає застосування санкцій за неправомірні діяння та позитивний (перспективний), що передбачає певне заохочення за суспільно-корисне діяння [5, с.3].

Позитивна юридична відповідальність розглядається як вид юридичної відповідальності, який є відповідною реакцією держави та суспільства на соціально-корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування різних засобів правового заохочення: особистого характеру (подяка, присвоєння почесного звання тощо); майнового характеру (премія, цінний подарунок тощо); організаційного характеру (підвищення у посаді) [6, с.295].

Протилежністю позитивної юридичної відповідальності є негативна, яка також має декілька підходів до її розуміння, зокрема як: 1) обов'язок суб'єкта зазнати несприятливі для нього наслідки правопорушення; 2) заходи державного примусу за скоєне правопорушення, пов'язані з позбавленням винної особи певних благ [7, с.490].

Як відомо, соціальна відповідальність виступає в єдності позитивного і негативного аспектів, ті ж самі аспекти повинні виділятися в її юридичній формі. Визнаючи позитивну соціальну відповідальність, слід визнати наявність даного аспекту і у відповідальності юридичній. Було б невірним з логічної і фактичної точки зору протиставляти юридичну відповідальність (як вид) соціальній відповідальності (як родовому явищу) [8].

Зведення юридичної відповідальності лише до ретроспективної реакції на правопорушення, до реалізації вимог санкції норми права відносно правопорушника є одностороннім підходом. Як і інші види соціальної відповідальності, вона має перспективно-позитивні витоки, відіграє трансформуючу роль, ефективно виконання якої передбачає оперування не тільки примусом і вимогами санкцій, а й методами переконання та заохочення, обліку та контролю, виховання і перевиховання. Висування на перший план позитивного аспекту юридичної відповідальності має науково-теоретичне і практичне значення [9, с. 67].

На односторонність традиційного підходу щодо вирішення питання про поняття та зміст юридичної відповідальності звертає увагу О.І. Ореховський, який вказує, що обмежувати юридичну відповідальність ретроспективним аспектом означає істотно применшувати ті основні функції та завдання, які ставляться перед нею, на його думку, недооцінка перспективного аспекту юридичної відповідальності в теорії права негативно позначиться не тільки на практиці правового виховання, а й на всій системі правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів [10, с.144-15].

У філософських правцях відповідальність трактується як суб'єктивна категорія, яка полягає в «усвідомленні індивідом своєї поведінки, передбаченні її наслідків та соціальної значущості результатів (так зване почуття обов'язку), розумінні людиною свого зв'язку із суспільством, бажанні здійснювати соціальний контроль і виконувати вимоги, які висуваються суспільством» [11, с.52].

Позитивна юридична відповідальність, на відміну від моральної, завжди ґрунтується на потенційній можливості застосування до правопорушника державного примусу. Реалізація правової відповідальності неможлива без моральної оцінки, тобто оцінки юридичної відповідальності з точки зору її відповідності (пропорційності) моральним критеріям справедливості, визнаних в суспільстві правових цілей і засобів їх забезпечення.

Коли юридична відповідальність адекватно відображає інтереси учасників суспільних відносин, а її реалізація спирається засоби, застосування яких є морально виправданим, тоді дієвість права і моралі значно посилюється. Такий підхід створює міцну основу для того, щоб не тільки не підміняти поняття позитивної юридичної і моральної відповідальності, але і не протиставляти їх один одному.

Позитивний і негативний аспекти відповідальності є формами реалізації одного і того ж явища. Слід визнати, що стійкості консервативних поглядів на юридичну відповідальність сприяли певною мірою особливості розвитку правової системи нашої держави. В радянській Україні найважливішими методами соціального регулювання були адміністрування і примус. У демократичній правовій державі увага суспільства повинна бути перенесена на створення такої правової атмосфери, коли виконання юридичних обов'язків кожною людиною стане усвідомленою необхідністю.

Основний метод правового регулювання в демократичному суспільстві передбачає не тільки застосування юридичних санкцій, а насамперед, стимулювання правомірної поведінки суб'єктів правовідносин. Тому концепція позитивної юридичної відповідальності в жодному разі не може вважатися чужорідною для української правової системи. Обмеження відповідальності виключно примусовим аспектом веде до зменшення виховної ролі права.

Опоненти позитивної юридичної відповідальності вважають, що відповідальність обов'язково повинна бути формалізована, вона є поняттям не юридичним, а скоріше політичним і не пов'язана з державним

примусом. На думку М.С.Малеїна: «відповідальність, як особливий правовий інститут має такі характерні ознаки: державний примус, засудження правопорушення і його суб'єкта, наявність несприятливих наслідків для правопорушника. Оскільки позитивна відповідальність - це категорія правосвідомості, а не власне права, вона не має практичної реалізації»[12, с. 134].

Як відомо, необхідність застосування примусу виникає у зв'язку з вчиненням правопорушення (ретроспективна відповідальність). Забезпеченість права досягається насамперед переконанням, його авторитетністю, правомірною поведінкою, відповідністю нормам права і принципам моралі, а вже потім примусом. Тому дієвість юридичної відповідальності не обмежується охоронною функцією, а поширюється на всю сферу дії права і, тим самим, сприяє підвищенню його ефективності.

Поняття юридичної відповідальності значно складніше, ширше, ніж поняття примусу, який є одним із проявів відповідальності. Потреба в застосуванні примусу виникає, коли обов'язок, зафіксований в нормі права, не виконується або виконується неналежним чином. При добровільному виконанні обов'язків немає потреби в примусі. Однак в цьому випадку не можна стверджувати, що юридична відповідальність, яка визначає межі певної поведінки і не виключає активності, ініціативності суб'єкта в процесі виконання, відсутня.

Правореалізаційна практика в умовах демократичного суспільства передбачає сумлінне, свідоме здійснення всіма громадянами своїх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Громадянин діє відповідально, якщо не вчиняє правопорушень, причому відповідально не тільки в морально-політичному, а й у правовому плані [13, с. 181]. Тому юридична наука не може обмежуватися дослідженням лише негативної відповідальності, тобто відповідальності за правопорушення.

Деякі автори визначають юридичну відповідальність як обов'язок пояснюючи це тим, що зміст термінів «відповідальність» і «обов'язок» мають семантичну схожість. Як відзначає В.М. Кудрявцев, «поняття позитивної відповідальності набагато ширше за обов'язок: це правовідносини, що складаються з кількох елементів. Вона, по-перше, передбачає правомірну поведінку; по-друге, органічно пов'язана з почуттям обов'язку перед суспільством; по-третє, виступає як сила, що попереджає правопорушення шляхом вироблення навичок і звичок правомірної поведінки; по-четверте, спрямована на запобігання правопорушень загальною превенцією шляхом визначення загрози застосування державного примусу»[14, с.286].

Позитивну юридичну відповідальність не слід зводити до окремих її ознак, суб'єктивних або об'єктивних елементів, статичних або динамічних характеристик. Вона характеризується багатогранністю, тому її не можна трактувати однозначно. Д.І. Бернштейн вважає, що «назви аспектів відповідальності - позитивний (або активний, перспективний) і ретроспективний (або негативний, пасивний) не розкривають сутності даних явищ, оскільки тим самим акцентується увага на їх протиставленні, залишається в тіні або відкидається їх єдність, невірно транслюється спрямованість і роль відповідальності за правопорушення» [15, с.32].

Окремі автори пропонують відмовитися від термінів «позитивна» і «ретроспективна» юридична відповідальність. Подальше збереження та використання зазначеної термінології буде створювати враження про існування двох самостійних видів відповідальності в праві. Юридична відповідальність єдина, як єдиний і будь-який інший вид соціальної відповідальності. Розрізняються лише форми її реалізації: добровільна і примусова [16, с. 37].

Правові обов'язки, в яких проявляється юридична відповідальність в її позитивному значенні, адресуються суб'єктам права з метою їх свідомого, добровільного виконання, що є найбільш бажаною формою реалізації юридичної відповідальності. Якщо особа не виконує покладені на неї обов'язки, допускає відхилення від соціальної ролі, в такому випадку виникає необхідність примусового впливу з метою забезпечення суспільно корисної поведінки.

Широке розуміння юридичної відповідальності як виду соціальної відповідальності, що має дві форми реалізації, дозволить подолати суперечки про те, що таке відповідальність, і сконцентрувати увагу філософів, юристів, економістів, психологів, соціологів на вирішенні інших актуальних проблем, перш за все, на питаннях забезпечення позитивної юридичної відповідальності за умов дотримання правових норм. Це забезпечить належну профілактику правопорушень, зробить у багатьох випадках неможливим скоєння протиправних діянь.

У механізмі правового регулювання заходи позитивної юридичної відповідальності виступають як засоби соціального контролю за поведінкою учасників суспільних відносин, що забезпечують взаємну узгодженість їх дій.

Позитивна юридична відповідальність спрямована на зменшення проявів неправомірної поведінки шляхом стимулювання суб'єктів правовідносин щодо здійснення суспільно корисної поведінки за допомогою різних заохочень та характеризується наступними ознаками: 1) пов'язана з наданням особі додаткових прав,

різних соціальних благ; 2) настає за здійснення певної бажаної поведінки; 3) встановлюється у заохочувальних правових нормах, виступає формою їх реалізації; 4) є засобом стимулювання суб'єктів до здійснення правомірних діянь; 5) реалізується добровільно.

Висновок. Відмінності юридичної та соціальної відповідальності простежуються вже на стадії їх добровільної форми реалізації. Визначаючи місце позитивної юридичної відповідальності в системі соціальної відповідальності слід зазначити, що позитивна юридична відповідальність є добровільною формою реалізації юридичної відповідальності та одним з видів соціальної відповідальності. Позитивна юридична відповідальність - це добровільна форма правомірної діяльності суб'єкта правовідносин, що реалізується через правомірну поведінку.

Список використаних джерел:

1. Лісовий В. С. Відповідальність. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія. Київ, 2005. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34408 (дата звернення: 25.04.2021).
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва. Рус. яз, 1981. Т. 2 : И-О. 779 с.
3. Oxford Advanced learner's dictionary of current English. Oxford, 1982. Vol. 11. 217 p.
4. Скригонюк М. І. Плебсологічна філософсько-правова оцінка конституційної та інших видів юридичної відповідальності української держави перед людиною за свою діяльність. Публічне право. 2014. № 4. С. 190–198.
5. Оніщенко Н. М. Юридична відповідальність: теоретичний аналіз та практичні виміри. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2008. № 42. С. 3–11.
6. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс / ред. Ю. Н. Оборотов. Одесса : Фенікс, 2011. 436 с.
7. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / ред. В. С. Нерсесянц. Москва. Норма, 2008. 832 с.
8. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы). Красноярск: Изд-во Красноярск, ун-та, 1985. - 120 с
9. Астемиров З. А. Понятие юридической ответственности. Сов. гос. и право. 1979. № 6. С.67
10. Ореховский А. И. Ответственность и ее социальная природа (методологический аспект). Томск : Изд-во Томск, ун-та, 1978. С.144-145
11. Тугаринов Б. П. Личность и общество. Москва. Мысль, 1965. С.52.
12. Малеин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. Москва. Юрид. лит, 1985. С. 133 – 134.
13. Керимов Д.А. Философские основания политико-правовых исследований. Москва. Мысль, 1986. С. 181.
14. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. Москва. Наука, 1986. С.286.
15. Бернштейн Д.И. Правовая ответственность как вид социальной ответственности. Ташкент. Изд-во ФАН, 1989. С.32.
16. Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. / За ред. проф. І. Безклубого. Київ. 2010. №5 367 с.
17. Середюк В. В. Основні підходи до розуміння юридичної відповідальності у вітчизняній правовій науці. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Т. 1, № 1. С. 59–63.